

Rafał Bodarski

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

ORCID 0000-0003-0889-9498

Dorośli wobec wartości. Podmiotowy wymiar kształtowania wartości w życiu człowieka

Grown up in the face of values. The subjective dimension of shaping values in human life

Abstract. Man as an active subject, as a creator of his own life and choices. Man, therefore, as a structure capable of managing itself, generating changes in the environment thanks to internal motivation. This view of the nature of subjectivity is presented by many educators, psychologists, sociologists and philosophers. Paying attention to the issue of agency in adult life is even more justified from the point of view of contemporary social changes. More and more advanced technological progress, changes in the area of the life model, transforming economies from fossil fuels to renewable energy sources pose a number of challenges and the need to forecast the future. A future that, as we can see, is hard to predict anyway. Even recent pandemic experiences have shown us how much can depend on man. This enormous impact of our activity is analyzed in the article from the point of view of selected theories functioning both in psychology and in pedagogy.

Keywords: subject, agency, values, trust, psychomanipulation, optimism, generativity, achievement motivation, sense of control.

Podmiotowość jako wymiar realizowania własnych celów

Dawniej w wielu dziedzinach życia a szczególnie w sferze zawodowej ludzie byli zdeterminowani warunkami ekonomicznymi, społecznymi i politycznymi. Wybierali zawód raz na całe życie. Współcześnie praca zawodowa jest związana z trudnym rynkiem pracy, rosnącym bezrobociem, migracją grup ludzkich, zmianami gospodarczymi. Bardzo wyraźnie, jak podkreśla Stefan M. Kwiatkowski, zarysowuje się brak spójności między kwalifikacjami

zdobywanymi w czasie kształcenia realizowanego w systemie szkolnym a oczekiwaniami pracodawców (Kwiatkowski, 2002). Z tego względu coraz częściej mówimy o procesie przystosowania zawodowego trwającego przez całe życie jednostki, o konieczności rozwoju zawodowego, zmianach rodzaju pracy i związanej z nią nieustannej potrzebie edukacji, warunkującej znalezienie zatrudnienia.

Dorośli nie może liczyć na to, że po ukończeniu szkoły i zdobyciu zawodu, będzie przez cały okres aktywności zawodowej wykonywał tę samą pracę. Być może będzie zmieniał miejsce zatrudnienia a nawet zawód wiele razy w ciągu życia. Przedstawiając oczekiwania pracodawców w odniesieniu do absolwentów, Kwiatkowski pisze, że „...zwracają, oni, uwagę na małą mobilność i elastyczność zawodową absolwentów” (Kwiatkowski, 2002, s. 358-363). Planowanie rozwoju zawodowego wymaga aktywności planujących, a więc podmiotowego stosunku do wszelkich zmian. Tylko zaangażowany, świadomy sytuacji i swojego położenia człowiek może w dzisiejszych czasach kreować swoją karierę. Nikt go w tym nie wyręczy. Z tego względu upodmiotowienie jednostki, to poza filozoficzno-psychologicznym problemem jest również pragmatyczną potrzebą współczesnych społeczeństw.

Zagadnienie podmiotowości człowieka dorosłego jest obecnie analizowane przez specjalistów psychologów, pedagogów i socjologów. Zwrócił na to uwagę nestor polskiej psychologii Tadeusz Tomaszewski zauważając, że „zjawiska leżące w spektrum zainteresowania wielu badaczy (zjawiska takie jak: myślenie, uczenie się, doznawanie uczuć, system reakcji, spostrzeżenie) nie są niczyje” (Tomaszewski 1984, s. 120). Zagadnienia te związane są z człowiekiem poznającym otaczający świat w sposób aktywny.

Człowiek będąc odrębnie, wewnątrznie zorganizowanym układem, który zdolny jest samodzielnie funkcjonować w pewien określony sposób, jednocześnie pozostaje integralnym składnikiem świata w którym żyje. W takim rozumieniu natury człowieka rozpoznane zostały dwa podejścia: pragmatyczne i egzystencjalne. Zwolennicy pragmatyzmu, myśląc o człowieku, traktują go jako obiekt oddziaływania naznaczony syndromem psychomanipulacji. Egzystencjaliści, jak pisze Tomaszewski, przeceniają wizję człowieka – podmiotu w pełni autonomicznego, autentycznego bytu „samego w sobie”.

Traktując człowieka jako przedmiot należałoby przyjąć perspektywę pragmatyków czyli założenie, że działanie jednostki stymulowane jest zewnątrz.

Spojrzenie na człowieka jako na podmiot aktywny implikuje traktowanie go, jako strukturę zdolną do kierowania sobą, generującą zmiany

w otoczeniu dzięki motywacji wewnętrznej. Takie spojrzenie na naturę podmiotowości prezentuje wielu psychologów. W Polsce tę koncepcję spotykamy w ujęciu badaczy tzw. Warszawskiej szkoły psychologii.

Korzeniowski zauważa, że ludzka podmiotowość rozpatrywana powinna być w kilku wymiarach. Jednym z takich umownych wymiarów jest poczucie odrębności i autonomii człowieka. Wyrazem tego poczucia jest zdolność do formułowania celów, wyznaczania kierunków działania oraz umiejętność konstruowania planów życiowych (Mądrzycki, 1996, s. 110).

Podmiotowość człowieka swój szczególny wymiar znajduje w dokonywaniu przez jednostkę zmian w otoczeniu czyli w świadomym przekształcaniu środowiska zewnętrznego (Tomaszewski, 1984).

Stan ten zatem, zdaniem Korzeniowskiego, nie jest niezmienny. Autor ten, za Tomaszewskim, przyjmuje, iż zachowanie człowieka, podmiotowe, jest wyrazem regulacji stosunków z otoczeniem (Tomaszewski 1966, 1984, 1972). Podobne poglądy prezentują Reykowski (1989) i Łukaszewski (1985).

Zdaniem Obuchowskiego (1985) pytanie o podmiotowy charakter działań człowieka jest w rzeczywistości pytaniem o to, czy człowiek jest bezwolny, bowiem podmiotowość tożsama jest z autonomią jednostki. Autonomia zaś stwarza możliwość przekraczania barier przez człowieka a zatem umożliwia działania transgresyjne (Por. Koziński 1983, 1987). Oprócz tego autonomia pozwala na uniezależnienie się jednostki od biegu wydarzeń (Obuchowski, 1985). Osiągnięcie stanu autonomii przez człowieka związane jest z przejawianiem w swoim działaniu pewnej stałości. Wyrazem owej stałości jest zdolność do tworzenia zadań, do stawiania celów i realizowania ich w sposób charakterystyczny dla podmiotu.

Kluczowe czynniki wyróżniane w rozpatrywaniu problemu „podmiotowości”

Głównymi warunkami, konstytuującymi „podmiotowość” są następujące predyktory: autonomia, sprawowanie kontroli oraz ukierunkowanie działania jednostki zgodnie z jej systemem wartości osobistych. Taki pogląd w literaturze przedmiotu wśród badaczy obcego pochodzenia reprezentują m.in. Rotter (1966), Salomon, Sneed, Serow (1979), Carver, Scheier (1981), Wicklund, Douval (1971 – koncepcja podmiotowej świadomości) a w literaturze polskiej pisali na ten temat: Tomaszewski (1966, 1984), Łukaszewski (1984), Reykowski (1989), Nosal (1990), Kofta (1989), Korzeniowski (1983), Drwal (1981). Akcentowanie takich uwarunkowań podmiotowości znajduje zatem odzwierciedlenie w koncepcjach poznawczych.

Powiązanie podmiotowego charakteru działań człowieka z jego aktywnością wymaga zwrócenia uwagi na charakterystyczne właściwości modyfikujące to zachowanie, a więc na osobowość człowieka.

W koncepcjach poznawczych wyjaśnienie zależności między działającym podmiotem a sytuacją zadaniową rozpatrywane jest na płaszczyźnie osobowości, aktywności i procesów poznawczych. Takie ujęcie jest charakterystyczne dla przedstawicieli nurtu poznawczego akcentujących aktywną postawę człowieka wobec otaczającej rzeczywistości (Pierścieniak, 1995, s. 78 i nast.). Regulacja stosunków z otoczeniem następuje w sposób podmiotowy z udziałem procesu antycypacji jednostki wobec podejmowanego przez nią działania. Nie bez znaczenia są zatem oczekiwania człowieka wobec świata oraz jego doświadczenia. Oddziałują bowiem one na schematy poznawcze jakimi posługuje się podmiot. Według Korzeniowskiego podmiotowość człowieka jest wyrazem „uświadomionej działalności inicjowanej i rozwijanej przez jednostkę według jej wartości i standardów, polegającej na stałym planowanym kontrolowaniu tego co robi” (Pierścieniak, 1995, s. 78 i nast.). W definicji tej zaakcentowano, że warunkiem koniecznym dla podmiotowości jest działanie uświadomione zgodnie z wewnętrznymi standardami i hierarchią wartości. Podmiotowość ma charakter procesualny, nie jest zatem pojmowana jako stabilna właściwość osoby ludzkiej. Jest to dynamiczny proces oparty na regulacji wzajemnych stosunków człowieka z otoczeniem. (Zob. Tomaszewski 1975, s. 494)

Pojęcie „sprawstwa” jako niezbędny element warunkujący aktywność człowieka w realizacji dążenia do osiągnięcia wartości.

W takim ujęciu interesujący z punktu widzenia inicjowania działań przez jednostkę, a więc również podejmowanie aktywności edukacyjnej przez dorosłego jest jeden z wymiarów podmiotowego funkcjonowania jakim jest *sprawstwo*. Zwrócił na to uwagę Kofta, który stworzył model orientacji podmiotowej określanej jako „nastawienie na aktywność sprawczą” (Kofta 1989, s. 38).

Zagadnienie sprawstwa było w spektrum zainteresowania wielu badaczy reprezentujących różne paradygmaty w naukach społecznych, szczególnie w psychologii i pedagogice. Zwracali na to uwagę: Averin (1973), Miller (1980) zajmujący się kontrolą poznawczą; Tomaszewski (1977), Kuhl (1984), Skinner (1985), którzy badali procesy kontroli i działania. Akcentowano różne aspekty podmiotowego *sprawstwa*, kładąc nacisk na jednostkę jako na sprawcę zmian w otoczeniu (zob. Rotter 1966, Bandura 1997, Skinner 1985, Kofta 1983, Gliszczyńska 1983), albo na regulacyjny charakter działań człowieka, który zgodnie z ujęciem Tomaszewskiego polega na tym, że jednostka może się przystosowywać do otoczenia, co znaczy, że zachodzące w niej zmiany mają

charakter adaptacyjny. Jednostka może działać, czyli „przekształcać otoczenie ze względu na własny stan, zwłaszcza zaś ze względu na własne potrzeby”. (Tomaszewski 1975, s. 494). To podejście zakłada, że punktem centralnym jest wykonywanie przez człowieka zadań, które stanowią czynnik organizujący aktywność celową.

W tworzonym przez Koftę modelu podmiotowości zaznaczone zostały następujące elementy: *generatywność, optymizm, zaufanie do siebie, selektywność i poszukiwanie przyczynowości*.

W takim rozumieniu zaakcentowana zostaje rola „orientacji podmiotowej” jako charakterystycznego stylu regulacji zachowania (Kofta 1989 s. 38). Orientacja podmiotowa związana jest zatem z urzeczywistnianiem wartości do których dąży człowiek. Niewątpliwie to, co jest aktualnie ważne dla rozwoju dorosłego, to możliwość uczenia się przez całe życie zgodnie z ideą *life-long learning*. Współcześnie zwracają na to uwagę tak badacze polscy, jak i zgraniczni autorzy (Knowles, Holton, Swanson, 2009 s. 134; Juchnowicz, 2007; Różański, 2014 s. 151)

Z punktu widzenia interesującego mnie problemu badawczego, jakim są podmiotowe uwarunkowania aktywności edukacyjnej dorosłych, należy przeanalizować składniki prezentowanego modelu orientacji podmiotowej Kofty i jego założeń.

Wymieniona we wspomnianym modelu, *generatywność* oznacza skłonność do formułowania hipotez i poszukiwania informacji, oznacza również tendencję do zachowań, w zasadzie ryzykownych, bowiem nastawionych na innowatywność, czyli na poszukiwanie oryginalnych sposobów myślenia i działania.

Drugim elementem modelu orientacji podmiotowej jest optymizm pojmowany jako oczekiwanie zdarzeń o zabarwieniu pozytywnym. Jest to zatem antycypacja sukcesu przez podmiot. Rozumienie postawy optymistycznej, bardzo precyzyjne jest scharakteryzowane przez m.in. Martina Seligmana, 1993, s. 72-84). Według niego optymiści lepiej radzą sobie z wieloma wyzwaniami. Akcentuje on, że optymizm, to wiara w realizację wartości własnego wysiłku i osiągnięcia celu.

Kolejny element, nie bez znaczenia dla podejmowania przez człowieka różnych zadań w tym zadań o charakterze edukacyjnym to, *zaufanie do siebie*. Jest to, zdaniem Kofty, przekonanie, że możliwości intelektualne i behawioralne są wystarczające (potocznie: wiara we własne siły). Jest to również zaufanie do trafności formułowanych wniosków dotyczących różnych zdarzeń.

Następnym składnikiem, budującym orientację podmiotową u człowieka jest *selektywność* rozumiana jako zdolność jednostki do wartościowania obiektów i zdarzeń. W toku wzrastania uczymy się adekwatnego do sytuacji funkcjonowania poznawczego to znaczy wartościowania elementów rzeczywistości zgodnie z naszymi możliwościami.

Powstaje pytanie o stopień, w jakim otoczenie kształtuje ową adekwatność w wartościowaniu innymi słowy, kto wpływa na to, co cenimy, a co odrzucamy, bądź nadajemy temu niższą rangę. Kofta (2001) zaznacza, że *selektywność* dotyczy również procesów przetwarzania informacji - selektywność pamięci. Ostatnim elementem systemu jest przyczynowość. Jest to poszukiwanie związków między zachowaniem własnym a następstwami czyli szukanie relacji przyczynowo-skutkowych. Dla człowieka cechą charakterystyczną jest ciekawość poznawcza¹.

Przyczynowość czy też poszukiwanie przyczynowości, to ciągła aktywność jednostki skupionej na zmianach zachodzących w otoczeniu bliższym i dalszym. Oznacza to również eksperymentowanie podmiotu, aby weryfikować hipotezy o własnym sprawstwie i skuteczności.

Przyjmując pogląd Kofty (1989), można podsumować że wymienione wcześniej składniki: *generatywność, optymizm, zaufanie do siebie oraz selektywność* stanowią zrab dla zaistnienia „poczucia przyczynowości”, czy raczej dla szukania związków o charakterze przyczynowo-skutkowym.

Aktywność człowieka dorosłego jako warunek osiągnięcia celów i wartości do których dąży

Zwrócenie uwagi na podmiotowy charakter działań człowieka, dokonywanie przez niego samodzielnych wyborów, a więc podejmowanie decyzji, wymaga, ustosunkowania się do pewnych wymiarów funkcjonowania jednostki, które mogą i mają wpływ na skuteczność wszelkich podejmowanych działań, również o charakterze edukacyjnym.

Podjęcie przez jednostkę aktywności, zdaniem Tomaszewskiego, jest naturalnym stanem człowieka „(...) bez którego nie mógłby on kształtować swojego środowiska, siebie i stylu życia jaki mu odpowiada” (Tomaszewski, 1986, s. 116).

Podmiotowość człowieka wyznaczają więc: autonomia, sprawowanie kontroli oraz działania zgodne z hierarchią wartości osobistych.

---

¹ Kofta używa sformułowania „ciekawość świata”, ja jednak zastąpiłem (dla potrzeb pracy) to sformułowanie terminem „ciekawość poznawania” bowiem uważam, że w szerszym zakresie zaprezentuje ona ukazane tu problemy.

Rozważając zachowanie człowieka należy zwrócić uwagę na charakter powiązań między subiektywną percepcją wolności wyboru a spostrzeganiem siebie jako czynnika zmian w środowisku. W przypadku spostrzegania siebie jako źródła aktywności możemy przyjąć, za Koftą (1989), że charakterystyczne dla działań podejmowanych przez człowieka są trzy rodzaje oczekiwań: oczekiwania skuteczności, oczekiwania kontroli oraz oczekiwania celowości.

Odnosząc się do oczekiwania skuteczności należy odwołać się do klasycznych eksperymentów Alberta Bandury i jego koncepcji poczucia własnej skuteczności (*self-efficacy*; Bandura, 1977, 1983). Oznacza ono przeświadczenie jednostki, że jest w stanie skutecznie wykonać działania prowadzące do osiągnięcia zamierzonego celu.

Oczekiwania takie są tworzone w interakcji ze środowiskiem. Odpowiadają za budowanie w jednostce poczucia kompetencji i wiarę we własne siły. Wsółcześnie zwraca na to uwagę również Ewa Trzebińska, pisząc o roli jaką pełni psychologia pozytywna w życiu człowieka, w podejmowaniu aktywności i wierze w realizację oczekiwań (Trzebińska, 2008 s. 103). Zakres tych oczekiwań oraz ich głębokość podlegają różnicowaniu indywidualnemu. Przykładem różnic może być fakt, że niektórzy przejawiają aktywność wobec rozwiązywania zadań stosunkowo łatwych a unikają podejmowania rozwiązywania zadań trudnych. Akcentuje się również, że subiektywna ocena jednostki wpływa na podejmowanie pewnych działań i brak aktywności wobec innych zadań. Ma to związek z przekonaniem o niskiej bądź wysokiej skuteczności, która w takim ujęciu działa zgodnie z zasadą samospełniającego się proroctwa.

Według Bandury (1983) poczucie własnej skuteczności koegzystuje z lękiem przed niepowodzeniem. Ludzie, którzy nisko oceniają własną skuteczność nie podejmują zadań, które rzeczywiście mogliby wykonać. Niski poziom poczucia skuteczności rodzi lęk przed niepowodzeniem w sytuacjach zadaniowych. Natomiast wysoki poziom tego poczucia pozwala na pewną redukcję lęku i sprawne działanie.

Bandura (1977) stawia znak równości między poczuciem własnej skuteczności a oczekiwaniem wyniku jaki działający podmiot zamierzał osiągnąć.

Inni badacze, (Carver i Schreier, 1981) są zdania, że oprócz poczucia własnej skuteczności (*efficacy expectancies*) na oczekiwanie przez jednostkę określonego wyniku (*outcome expectancies*) wpływają takie czynniki jak: wiedza jaką podmiot ma na temat konsekwencji takiego czy innego działania, ograniczenia zewnętrzne i co jest naturalne dla ludzi dorosłych – deficyt czasu. Carver i Schreier uważają, że w przypadku, gdy człowiek nie wie jaki

będzie wynik podejmowanego działania, praktycznie nie może mieć żadnych oczekiwań co do tego wyniku.

Oczekiwanie kontroli dotyczy modyfikującej funkcji poczucia jej umiejscowienia, czyli związku między własnym działaniem a jego skutkami.

Odwołanie się do koncepcji Rottera wskazuje, że nie bez znaczenia dla podmiotowego charakteru działań człowieka są pewne wymiary jego osobowości ujawniającej się wtedy, gdy jest on aktywny.

Oczekiwanie kontroli w danej sytuacji oznacza, że prawdopodobieństwo subiektywne wystąpienia wyniku jest większe, gdy podejmiemy działanie, niż wtedy gdy go nie podejmiemy. Oczekiwanie własnej skuteczności jest powiązane z oczekiwaniami dotyczącymi wyniku. Potwierdzają to badania prowadzone przez Litta (1988). Wyniki tych badań wskazują, że wysoką sprawność w działaniu przejawiały osoby, u których zarówno poziom własnej skuteczności, jak i oczekiwanie kontroli były wysokie. Korelacja tych dwóch zmiennych nie jest jednak warunkiem bezwzględnym. Ludzie oczekują również np.: pozytywnego wyniku działania, którego nie łączą z aktywnością własną tylko z działaniem innych osób bądź z przypadkiem. Według założeń teorii Rottera istnieją dwa wymiary funkcjonowania podmiotu: zgeneralizowane poczucie kontroli wewnętrznej (*internal locus of control I - LOC*), które przejawiają osoby oczekujące, że wyniki działania są zależne od ich aktywności oraz zgeneralizowane poczucie kontroli zewnętrznej (*external locus of control E - LOC*) charakterystyczne dla jednostek, przeświadczonych, że to co się dzieje – zmiany w otoczeniu – uzależnione są od czynników zewnętrznych, na które nie mają wpływu. Warto dodać, że Rotter dokonuje różniczenia na ogólne i specyficzne poczucie kontroli. To poczucie ogólne w największym stopniu pojawia się w nowych sytuacjach zaś specyficzne w warunkach, które podmiot zna. Ponadto autor teorii wprowadza podział sytuacji na: sprawnościowe i losowe.

Uzyskiwane przez podmiot wzmocnienia w sytuacjach sprawnościowych, traktowane są jako rezultat własnego działania natomiast w sytuacjach losowych traktowane jako przypadek.

Osoby przejawiające poczucie kontroli wewnętrznej (*I - LOC*) często przeceniają swój wkład w rozwiązywanie zadania (zakres sytuacji sprawnościowych będący ich udziałem). Z kolei ludzie o poczuciu kontroli zewnętrznej (*E - LOC*) ujawniają tendencję do przeceniania zdarzeń losowych, czyli mylnie oceniają większy wpływ tych sytuacji na ich życie

(Rotter 1996, Drwal 1981, Szmigielska 1980 s. 271-279)². Typ sprawowania kontroli koreluje z poziomem aktywności podmiotu. Osoby określone jako wewnątrzsterowne na ogół przejawiają większą aktywność w różnych sferach swojego życia w sferze pracy, w sferze związków perdonalnych, w sferze samokontroli. Osoby takie często są bardziej aktywne społecznie (sfera związków).

Większość prowadzonych w tym zakresie badań potwierdza istnienie dodatniej korelacji poczucia kontroli wewnętrznej z takimi cechami, które pozwalają z jednej strony na lepsze adaptowanie się do otaczającego środowiska z drugiej zaś na realizowanie planów własnego funkcjonowania w tej rzeczywistości (Rithie i Phares 1969, Phares 1978,). Tezę tę dokumentują również badania prowadzone w Szwecji i w Indiach (por. Rotter 1966 oraz por. Pandey, Khan 1977).

Ciekawym wydaje się fakt, na który zwrócili uwagę Zuckerman i Gerbasi (1977), po przeanalizowaniu różnych badań nad umiejscowieniem kontroli. Można bowiem przyjąć, że osoby z wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli są aktywne społecznie wtedy, gdy ta aktywność ma charakter wzmacniający i wiąże się z przekonaniem o jej skuteczności. Zaufanie do siebie i wiara w możliwość kształtowania własnego losu zgodnie ze swoimi oczekiwaniami sprawia, że jednostki wewnątrzsterowne są mniej konformistyczne, a zatem bardziej samodzielne, potrafią przeciwstawić się próbom manipulowania ich zachowaniem, a także wykazują większą odporność na modyfikowanie postaw drogą przekonywania i perswazji.

Badania prowadzone m.in. przez Szmigielską (1980) dowodzą, że osoby o *I – LOC* w porównaniu z osobami, które cechuje *E – LOC* wykazują większy stopień nasilenia takich cech jak: ambicja, pewność siebie i liczenie na własne siły, wnikliwość, odpowiedzialność i sumienność w działaniu, zdolność do wykonywania zadań samodzielnie, chęć do współpracy i zdolność przekonywania (mierzonych za pomocą Inwentarza Gougha). Osoby takie przejawiają również wyższą motywację osiągnięć, co jest szczególnie istotne przy realizowaniu planów związanych z kształceniem. Akcentuje to Gliszczyńska (1983) stwierdzając, że osoby wewnątrzsterowne w sytuacjach zadaniowych zachowują się tak jak jednostki z wysoką motywacją osiągnięć.

---

² Zwracam uwagę, że dla uproszczenia przyjmuję za Drwalem traktowanie zgeneralizowanego poczucia kontroli wewnętrznej jako wewnętrzny locus oraz zgeneralizowanego poczucia kontroli zewnętrznej jako zewnętrzny locus. (zob. Drwal, 1978).

Łatwiej i szybciej się uczą, zwłaszcza, gdy wybór tego, czego się uczą, był wyborem opartym na automotywacji (Salomon, Sneed, Serow, 1979).

Drwal (1981, s. 47) zaznacza, że takie osoby również częściej pracują nad sposobami usprawnienia własnych działań.

Rola samooceny i samoakceptacji w spawowaniu kontroli na własnymi wyborami

Charakterystyczne różnice pojawiają się także w obrębie takich właściwości jak samoocena i samoakceptacja. Wewnątrzsterowni częściej niż jednostki zewnątrzsterowne, poszukują informacji zwrotnych zarówno o środowisku jak i o samym sobie. Potwierdzenia tej tezy dostarczają nam dane z badań prowadzonych przez Strickland (1979), dotyczące związku między umiejscowieniem poczucia kontroli a poszukiwaniem informacji na temat zdrowego stylu życia. Autorka wskazała również na zależność między poczuciem kontroli a wyzwoleniem się z nałogu palenia papierosów. Okazało się, że osoby wewnątrzsterowne przejawiały większą skłonność do powstrzymywania się od palenia, w porównaniu z osobami u których poziom sprawowania kontroli był niższy.

Phares (1976, 1978) podkreśla, że osoby o poczuciu kontroli wewnętrznej mają zdecydowanie niższy poziom niepokoju, a także cechuje je mniejsza skłonność do przeżywania załamania psychicznych, co prawdopodobnie związane jest z większą odpornością układu nerwowego.³

Trzeci charakterystyczny dla człowieka rodzaj oczekiwań, to oczekiwania celowości, których rola w inicjowaniu i podtrzymywaniu aktywności podmiotu jest równie znacząca co dwu pozostałych rodzajów oczekiwań.

Zdaniem Kofty jednostka, która ma silnie ugruntowane przeświadczenie dotyczące skuteczności oraz sprawowania kontroli (I - LOC), gdy nie ma jasno sprecyzowanego celu działania, to z dużym prawdopodobieństwem można prognozować, że nie będzie przejawiała aktywności sprawczej ponieważ, nie będzie widziała sensu działania.

Kofta akcentuje zatem jak wielkie znaczenie dla podmiotowego działania człowieka mają zarówno atrybucje prospektywne (sądy dotyczące przyszłości, czyli m.in. stawianie celów i realizowanie ich) oraz sądy retrospektywne a zatem atrybucje dotyczące wyniku działania.

---

³ Trzeba jednak zauważyć, że wyniki badań empirycznych nie są jednoznaczne i np. stosowane przez ludzi atrybucje sukcesu i porażki nie są prostą implikacją poczucia kontroli, bowiem, co m.in. podkreślają Carver i Scheier, są inne zmienne, które mogą wpływać na oczekiwania podmiotu takie jak: zdolność, trudność zadania, wysiłek, szczęście.

Prowadzone przez Weinerja badania nad motywacją osiągnięć dostarczyły danych potwierdzających zasadność modelu orientacji podmiotowej (zob. Weiner 1974). Weiner wyróżnił trzy wymiary atrybucji:

- wewnętrzne/zewnętrzne umiejscowienie przyczyn,
- stabilność przyczyn,
- kontrolowalność przyczyn.

Osoby, które cechowała motywacja osiągnięć, a także ujawniły się w ich osobowości inne komponenty orientacji podmiotowej (optyzm, zaufanie do siebie, generatywność) stosowały atrybucje skupione na własnym działaniu tzn. upatrywały przyczyny sukcesów w swoich zdolnościach i poniesionym wysiłku, zaś niepowodzenia wiązały z okolicznościami zewnętrznymi.

Istnieje zatem, według Kofty, implikacja między spostrzeganiem siebie jako źródła pozytywnych działań a „... przyjmowaniem orientacji podmiotowej na poziomie behawioralnym”. Niewątpliwie w procesie tym, szczególnie u ludzi dorosłych, ważną rolę odgrywają standardy osobiste, których komponentami są normy i wartości. Wśród polskich autorów szczególną uwagę zwracają na to m.in. Obuchowski, Zieliński, Korzeniowski. Akcentowana przez nich jest zależność, że człowiek działając zgodnie z własną hierarchią wartości dostarcza sobie satysfakcji oraz że zgodność taka wpływa podtrzymująco na aktywność sprawczą podmiotu.

Przyjmując rozumienie wartości zaproponowane przez Milтона Rokeacha (1973) należy zwrócić uwagę na fakt, że to właśnie normy i wartości wyznaczają przestrzeń, w której jednostka szuka odpowiedzi: jak należy postępować, do czego dążyć oraz w jakim stopniu dążenie to będzie cieszyć się aprobatą społeczną. Zdaniem Rokeach'a wartości są to „trwałe przekonanie, że określony sposób postępowania lub stan końcowy jest osobiście lub społecznie bardziej pożądanym niż przeciwny sposób postępowania czy stan końcowy”. Wyróżnia on zatem dwa rodzaje wartości: *autoteliczne* (np. szczęście, równość, wolność) oraz *instrumentalne* (odwaga, ambicja, zdolności). Wśród tych rodzajów wyróżnia wartości *osobiste* takie jak np. zdrowie oraz *społeczne* (przyjaźń, pokój na świecie).

Uznawane za własne normy i wartości wyznaczają zatem poczucie podmiotowości, stanowią bowiem system wzajemnie uporządkowanych elementów zgodnie z hierarchią ważności i prezentacji jednostki (zob. Rokeach, 1973; Royce, Powell, 1983; Epstein, 1989; Staub, 1989). Stąd na decyzję podmiotu o podjęciu określonego rodzaju aktywności w tym także aktywności edukacyjnej, ma wpływ pozycja jaką zajmuje kształcenie w jego hierarchii wartości. Dzięki osobistej hierarchii wartości jednostka może ustalić kolejność zaspokojenia potrzeb i zdecydować, które z tych potrzeb mają być

zaspokojone w pierwszej kolejności. Jest to istotne zwłaszcza w sytuacjach wyboru, które są nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji.

Według Mądrzyckiego (1996), system wartości człowieka wpływa na wybór celów długoterminowych i sposób realizacji tych celów. Z tego względu ma to szczególne znaczenie dla podejmowania uczenia się przez ludzi dorosłych, ponieważ kształcenie często ma charakter długoterminowy i w tym kontekście może być rozpatrywane jako plan życiowy jednostki. System wartości człowieka pozwala mu z jednej strony decydować o wyborze celów długoterminowych, ale też ma charakter regulujący zaspokajanie potrzeb. Wartości cenione przez podmiot mają wpływ na jego samoocenę, poziom satysfakcji i zadowolenie z własnych osiągnięć. Wpływają również modyfikująco na naszą percepcję i ocenę innych ludzi, grup społecznych.

Podsumowanie

Źródłem wartości i norm jest społeczność, w której jednostka egzystuje. Podmiot osadzony w sieci relacji z innymi jednostkami, asymiluje, w toku socjalizacji, reguły, normy i wartości cenione w grupie. Przechodząc od stadium anomii, przez heteronomię do końcowego stadium autonomii, gdy posiada już zinternalizowany „własny” system wartości i norm.

Innym źródłem budowania hierarchii cenionych wartości jest indywidualne doświadczenie jednostki. Nabywane doświadczenia w trakcie zaspokajania potrzeb, w czasie interakcji społecznych, w sytuacji gdy są uświadomione mogą być poddane weryfikacji i sprawdzeniu. Wtedy nie wywołują dysonansu poznawczego, moralnego i emocjonalnego (Korzeniowski, 1983, s. 46).

Mądrzycki, powołując się na dane z badań prowadzonych przez Regan i Fazio (Regan, Fazio 1977), akcentuje, że bardziej znaczący wpływ na zachowanie jednostki wywierają wartości ukształtowane na drodze indywidualnego doświadczenia niż te, które przejmujemy w procesie socjalizacji.

Pojawia się jednak pytanie: czy wszystkie cenione przez jednostkę wartości mogą powstać na drodze praktycznego doświadczenia?

Oczywiście nie, bowiem istnieją wartości, które możemy przyswoić tylko przy udziale procesów poznawczych, ale bez naszego własnego zaangażowania w sytuację.

Większość osób np.: ceni sobie życie i zdrowie mimo, że sami nie byli w sytuacji zagrożenia tych wartości. Mechanizm, który pozwala nam uznać wartość za osobistą opiera się na świadomości konsekwencji, jakie naruszenie tej wartości wywoła u nas, a także jak bardzo będzie to oddziaływać na inne wartości cenione przez nas samych <świadomość jej deskryptywnych

związków z innymi wartoŝciami> (Mądrzycki, 2006, s. 109-110). Przyswajanie wartoŝci drogą poŝredniego zaangażowania opiera się na mechanizmie zgodnoŝci celu czynnoŝci z wartoŝcią ogólną, którą jednostka poddała juŝ weryfikacji empirycznej. Mamy do czynienia wtedy z procesem generalizacji konsonansu z wartoŝci bardziej ogólnej na konkretną bądŝ jest to ekstrapolacja na psychologicznie bliski obszar. Stąd wartoŝci centralne, które nie były weryfikowane przez działanie celowe, zaangażowanie i zaplanowane działanie tworzą sieć z wartoŝciami peryferycznymi i stają się względnie trwałą strukturą.

Bibliografia:

- Giza-Poleszczuk, A. (2000). Marody M., Rychard A., *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Gliszczyńska, X. (1983). *Poczucie sprawstwa*. W: *Człowiek jako podmiot życia społecznego*. Red. Gliszczyńska X., Wrocław: Ossolineum.
- Juchnowicz, M. (2007). *Polityka edukacyjna wobec potrzeb rynku pracy*. W: *Kształtowanie postaw przedŝciurczych a edukacja ekonomiczna*. Red. P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
- Kofta, M. (1989). *Wychowanej jako podmiot działań*. W: *Podmiotowoŝci w doŝwiadczeniach wychowawczych dzieci i młodzięży* pod red. A. Guryckiej, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kofta, M. (1989). *Orientacja podmiotowa. Zarys modelu*. W: *Podmiotowoŝć w doŝwiadczeniach wychowawczych dzieci i młodzięży*. Red. Guryccka A., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Knowles, M. S., Holton III E. F., Swanson R. S. (2009). *Edukacja Dorosłych. Podręcznik akademicki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korzeniowski, K. (1983). *Podmiotowoŝć człowieka. Metateoretyczne ramy teorii*, w: K. Korzeniowski, R. Zieliński, W. Doniecki, *Podmiotowoŝć w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych*. Wrocław: Ossolineum.
- Kwiatkowski, S. M. (2002). *Dostosowanie struktury i treŝci kształcenia zawodowego do potrzeb rynku pracy w kontekŝcie zmian w systemie edukacji*. W: *Uwarunkowania prognozowania popytu na pracę oraz jego edukacyjne implikacje*. Red. Z. Strzelecki, STUDIA I MATERIAŁY. Rządowe Centrum Studiów Strategicznych. Międzyresortowy zespół do prognozowania popytu na pracę Warszawa, ss.358 – 363.
- Litt, M. D. (1988). Self-efficacy and percereid control:cognitive mediators of pain tolerance. *Journal of Psychology*, ss. 149–160.

- Matczak, A. (1982). *Style poznawcze*, PWN, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany – nowe podejście*. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.
- Nosal, Cz. (1990). *Psychologiczne modele umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obuchowski, K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Obuchowski, K. (1985). *Autonomia jednostki a osobowość*. W: *Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości*. Red. Reykowski J., Owczynnikowa K. W., Obuchowski K., Wrocław: Ossolineum.
- Obuchowski, K. (1977). *Autonomia jednostki a osobowość*. W: *Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości*. Red. Reykowski J., Owczynnikowa O. W., Obuchowski K., Wrocław: Ossolineum.
- Pierścieniak, K. (1995). *Sytuacja pracy a podejmowanie aktywności edukacyjnej przez dorosłych*, niepublikowana praca doktorska, Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Warszawski.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, vol. 80, No 1.
- Różański, A. (2014). *Psychospołeczne korelaty gotowości do uczenia się i rozwoju pracowników wykwalifikowanych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Seligman, M. (1996). *Optymizmu można się nauczyć*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Szmigielska, B. (1999). *Spółeczno-uczeniowa teoria osobowości Juliana B. Rottera*. W: *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, red. Gałdowa A., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szmigielska, B. (1980). Cechy osobowości a poczucie kontroli wzmocnień. *Przegląd Psychologiczny*, 23, s. 271-279.
- Strycharczyk, D, Clough P. (2017). *Odporność psychiczna. Strategie i narzędzia rozwoju*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trzebińska, E. (2008). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Tomaszewski, T. (1984). *Ślady i wzorce*. Warszawa: WSiP.
- Tomaszewski, T. (1986). *Główne idee współczesnej psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie "Żak".
- Tomaszewski, T. (1975). *Psychologia*. Warszawa: PWN.
- Weiner, B. (1974). *Achievement motivation and attribution theory*, Morvinstown, N. J., General Learning Press.